

УДК 821.161.3–3:159.93

М. В. Акіншава

Навук. кір. – А. В. Брадзіхіна, канд. філал. навук, дацэнт

РЭАЛІЗАЦЫЯ ПРЫНЦЫПУ «ПОСТМАДЭРНІСЦКАЙ ЧУЙНАСЦІ» Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Артыкул мае на мэце вызначэнне спецыфікі праяўлення прынцыпу «постмадэрнісцкай чуйнасці» ў сучаснай беларускай прозе. На канкрэтных прыкладах аўтар дэманструе, што тэкстаўтваральныя прыёмы фрагментарнасці, калажнасці, эклектызму, мазаічнасці, якія дапамагаюць у поўнай меры рэалізаваць прынцып «постмадэрнісцкай чуйнасці», шырока выкарыстоўваюцца як пісьменнікамі-постмадэрністамі, так і творцамі рэалістычнага кірунку. Гэта сведчыць пра адмысловую культурную сітуацыю ў беларускім мастацтве слова мяжы тысячагоддзяў.

Як вядома, постмадэрнізм апошнім часам навукоўцамі разглядаецца не столькі як чарговы этап развіцця мастацтва, а хутчэй як своеасаблівы тып мыслення сучаснага чалавека. Хаатычнасць, непаслядоўнасць, фрагментарнасць вобразаў, абумоўленых паскораным тэмпам жыцця, – асноўныя характарыстыкі такога спосабу ўспрымання рэчаіснасці, бо, паводле М. Мажэйкі, «фундаментальнай падставай інтэрпрэтацыі свету выступае для постмадэрнізму адмаўленне ад ідэі цэласнасці, іерархічнай структурнасці, цэнтраванасці і гарманічнай упарадкаванасці свету» [1, с. 784]. Спецыфіка мыслення чалавека мяжы тысячагоддзяў знайшла свой адбітак у творчасці. Сярод найбольш яркіх прыкмет сучаснага постмадэрнісцкага мастацтва можна назваць фрагментарнасць, мазаічнасць, эклектызм, калажнасць.

У аснове выкарыстання адзначаных тэкстаўтваральных прыёмаў ляжыць прынцып «постмадэрнісцкай чуйнасці». Сэнс яго заключаецца ў своеасаблівым бачанні навакольнага свету, які паўстае перад сучаснікамі, па словах М. Мажэйкі, «у якасці прынцыпова плюральнага, хаатызаванага і фрагментарнага» [1, с. 493]. У выніку постмадэрнізм прапаноўвае новую мадэль свету, якая атрымала назву хаосмас. У беларускай сучаснай прозе ёсць яркія прыклады рэалізацыі прынцыпу «постмадэрнісцкай чуйнасці». Сярод першых такіх узораў трэба назваць раман Ігара Бабкова «Адам Клакоцкі і ягоныя цені». Ужо ў самым пачатку аўтар папярэджвае чытача:

«У гэтую кнігу можна ўвайсці праз 4 розныя дзверы. Выйсця з яе няма аніякага. <...> Вы ўваходзіце ў кнігу гісторыяў, калі перакананыя, што ня варта склейваць у адно чарапкі ад розных вазонаў. Вы ўваходзіце ў філязофскі трактат, калі вы ня ў чым не перакананыя і ня ўпэўненыя» [2, с. 4]. Пад чарапкамі розных вазонаў, не вартымі цэласнасці, маюцца на ўвазе фрагменты розных аповедаў (эклектызм у чыстым выглядзе), бо раман складаецца з дзесяці не звязаных паміж сабой гісторый, напісаных у розных манерах: спачатку гэта стыль навукова-папулярных літаратуразнаўчых артыкулаў у частцы «Матар’ялы да жыццяпісу Адама Клакоцкага», дзе чытач упершыню знаёміцца з галоўным героем Янам Адамам Марыяй Клакоцкім, даследчыкам сноў і энцыклапедыстам; нечакана аповед спыняюць урыўкі, выкананыя ў стылі плыні свядомасці: «Прынеслі балахон шэры з адтулінай на галаве але бяз рук прыспешваюць кажуць усе чакаюць пытаюся каго маўчаць кажуць хутчэй мушу апошняе ёсць толькі тое што» [2, с. 23]. Прысутнічаюць у творы эпізоды, напісаныя ў форме дзённікавых запісаў (частка «Менская опера»), споведзі – шчылівай, адкрытай, са шчырымі апісаннямі зараджэння і праяўлення эмоцый (частка «Апалёгія Сакрата»), а таксама аўтар распавядае меладраматычную гісторыю нечаканай сустрэчы пасля доўгага расстання двух раней закаханых (частка «Kindberg»). Часам у тканіну тэксту ўплятаюцца падобныя да афарызмаў выказванні, якія датычаць пераважна праблем чалавечай экзістэнцыі: «Наша радзіма – сэрца // Яно не здрадзіць ніколі...» [2, с. 31]; «Пайсці самотнаю сцежкай – туды, дзе вечная восень рассыпаных хрызантэмаў...» [2, с. 59].

Кожная з частак напісана ў асаблівай танальнасці, якая не паўтараецца пасля ў творы. Эклектычнасць рамана выклікае адчуванне ідэйна-эстэтычнага хаосу, і здаецца, што зразумець агульны сэнс тэксту немагчыма. Аднак часткі ўсё ж такі маюць кропкі судакранання. Напрыклад, скразным матывам рамана «Адам Клакоцкі...» з’яўляецца ўпэўненасць героя ў тым, што сон і яву немагчыма размежаваць: «Прачнуўшыся, Чжуан Чжоў ніяк не мог уцяміць: ці ён Чжуан Чжоў, якому снілася, што ён быў матылём, ці ён матылёк, якому цяпер сніцца, што ён Чжуан Чжоў...» [2, с. 22]; «Калі жыццё – сон, дык сон, напэўна, таксама жыццё» [2, с. 23]. А калі ўлічыць той факт, што Адам Клакоцкі займаўся збіраннем і вывучэннем сноў, то яго вобраз або намёк на гэта становіцца ідэйным эпіцэнтрам твора. Яшчэ адным скразным матывам «Адама Клакоцкага...» з’яўляецца матыў спазнання чалавекам самога сябе. У творы аўтар неаднаразова апелюе да кітайскай тэматыкі: упамінаюцца тэрміны і паняцці дзэн-будызму, сузіральнасць і рэфлектыўнасць

аповеду міжволі нагадвае чытачу Усход. Пэўную частку тэксту І. Бабкоў прысвячае развагам пра Мінск і апісанню ўплыву, які аказвае гэты горад на чалавека: «Менск – гэта адхіленне ў непаўнату, непаўната як прытулак, – сказаў я. Менск – гэта паверхня, якая нас трымае і не замінае нам ня быць намі самімі, – сказаў Валянцін А.» [2, с. 15]. Г. Кісліцына лічыць, што «беларуская доля – скразны вобраз рамана “Адам Клакоцкі...” І. Бабкова» [3, с. 187]. Гэтая думка падаецца слушнай, бо ў тэксце неаднаразова гучыць намёк на раздваенне асобы героя: «Яму здавалася, што наведваў лекцыі іншы чалавек, а ён гэты час спаў і прачнуўся толькі тут, у бiстро, і з гэтага пачаўся ягоны дзень» [2, с. 25]. Да таго ж, сам аўтар у разгорнутай назве рамана характарызуе яго як «раман у дзесяці гісторыях <...> ды пасляслоўем Францішка Эн., у якім той упершыню ў беларускім літаратуразнаўстве скарыстоўвае пост-каланіяльны панятак *галюцынагенная прысутнасць Сябе як Іншага*» [2, с. 3] (выдзелена аўтарам. – М. А.).

Раздвоенасць, няпэўнасць, ірацыянальнасць, незразумеласць працінае твор у цэлым і кожную яго частку. Фрагментарнасць, урыўкавасць, недаказанасць (часта фразы нечакана абрываюцца на сярэдзіне), эклектызм, рэзкія змены аповеду ў творы І. Бабкова – усё гэта праявы прынцыпу «постмадэрнісцкай чуйнасці».

Кніга Марыі Мартысевіч «Цмокі лятуць на нераст» таксама рэпрэзентуе выразны постмадэрнісцкі пачатак і ўяўляе сабой зборнік эсэ і вершаў на самыя разнастайныя тэмы. У прыватнасці, эсэ “Мае беларусіцы” прысвечана ўспамінам аўтаркі пра сваіх настаўніц беларускай мовы і літаратуры. Прафесійным якасцям кожнай з гэтых асоб даецца характарыстыка з пункта погляду вучняў. Апісанні настаўніц размежаваны на асобныя невялічкія зацёмкі, што звязаны адзінай ідэяй: мець выдатнага настаўніка беларускай мовы і літаратуры – гэта велізарная ўдача. Гэтыя кароценькія запіскі, як пазлы, ствараюць адзіную карціну і з’яўляюцца ілюстрацыяй удалага выкарыстання М. Мартысевіч постмадэрнісцкага прынцыпу фрагментарнасці. У эсэ пануе агульны іранічны настрой, вольнасць выкладу стварае ў чытача ўражанне непасрэднай гутаркі з пісьменніцай. А прыведзены ў пачатку эсэ напамінак пра шырока вядомага сёння літаратурнага персанажа Гары Потэра здзіўляе нечаканасцю: «У кніжках пра Гары Потэра ёсць скразная тэма з пасадаю настаўніка па абароне ад цёмных сілаў, якая, маўляў, заклятая, і таму ніхто не можа прапрацаваць на гэтай пасадзе больш за год» [4, с. 97].

Яшчэ адным сучасным беларускім пісьменнікам, творчасць якога выклікае гарачую палеміку, з'яўляецца Юры Станкевіч, проза якога, па вялікім рахунку, не суадносіцца з постмадэрнізмам, хаця ў асобных творах выразна дэманструе наяўнасць стылёвых элементаў апошняга. Яскравым пацверджаннем гэтай тэзы служыць раман «Пятая цэнтурыя, трыццаць другі катрэн». У цэнтры твора – кантакт зямлян з касмічнымі прышэльцамі. Напісаны ў жанры навукова-папулярнай фантастыкі, раман складаецца, умоўна кажучы, з дзвюх паралельна існуючых частак: непасрэдна займальнага сюжэта і навуковых адступленняў, аформленых аўтарам у выглядзе спасылка-тлумачэнняў да асноўнага тэксту. Такія адступленні вытрыманы ў стылі акадэмічнага даследавання, дзе падаюцца дакладныя звесткі пра прадмет гутаркі, пераважаюць лічбы, даты, прозвішчы вучоных, складаная тэрміналогія: «Пачаткам буму НЛА прынята лічыць 24 чэрвеня 1947 года, калі амерыканскі бізнесмен К. Арнольд ляцеў на ўласным самалёце ля гары Маўнт-Рэйнір у штаце Вашынгтон і ўбачыў у паветры ланцужок аб'ектаў, плоскіх, як патэльні ці талеркі» [5, с. 150]. Калажнасць твора дасягаецца шляхам спалучэння неспалучальнага: паслядоўнага мастацкага аповеду з выкарыстаннем шматлікіх сродкаў псіхааналізу і строгімі навуковымі адступленнямі, што сваёй дакладнасцю і лагічнасцю рэзка кантрастуюць з асноўнай формай тэксту. Асновай твораў Ю. Станкевіча выступае цікавасць да маральнага аблічча чалавека ва ўмовах сучаснасці, калі мас-медыя дыктуе непажаданыя мадэлі паводзін, агульная свабода норываў спрыяе разбэшчанасці моладзі, калі іншаземцы літаральна перапаўняюць жыццёвую прастору аўтахтоннага насельніцтва. Г. Кісліцына характарызуе герояў празаіка наступным чынам: «Станоўчыя героі Станкевіча – а іх небагата – гэта ваяры, якія спрабуюць захаваць мяжу паміж сваім і чужым, святлом і цемрай, тыя, хто змагаецца з сацыяльнай і духоўнай энтрапіяй» [3, с. 181]. У рамане «Пятая цэнтурыя...» такім героем, які спрабуе разабрацца ў тым, што ёсць наш свет і як у ім выжыць, захаваўшы здаровае маральнае аблічча, з'яўляецца рэпарцёр Багдан Кайра.

Падобным праблемам прысвечаны і наступны твор Ю. Станкевіча – «Ліст у галактыку “Млечны Шлях”». Ён створаны ў выглядзе дзевяці аповедаў, што вядуцца ад асобы кожнага з удзельнікаў падзей. У выніку мы маем шматмерны малюнак аднаго эпизоду з жыцця краіны, будучыня якой малюецца не вельмі прывабна. Супастаўленне ўсіх пунктаў погляду на сітуацыю дасягаецца шляхам змены факалізацыі – нечаканага перарыву ў апаведзе аднаго героя і рэзкага пераходу да апісання падзей іншым

персанажам. У працэсе разгортвання сюжэта становіцца зразумелым, што асноўнай праблемай рамана з'яўляецца вызначэнне лёсу беларусаў, іх выжывання і захавання сваёй нацыянальнай непаўторнасці і годнасці. Фрагментарнасць і мазаічнасць твора не перашкаджае зразумець асноўную думку Ю. Станкевіча, а пропускі ў гэтым лёгка запаўняюцца чытачом пры дапамозе ўласнага ўяўлення з улікам аўтарскай ўстаноўкі.

Такім чынам, у сучаснай беларускай прозе назіраюцца шматлікія прыклады плённай рэалізацыі прынцыпу «постмадэрнісцкай чуйнасці». У выніку ў некаторых творах ствараецца ўражанне неўпарадкаванасці і хаосу (раман І. Бабкоў «Адам Клакоцкі і ягоныя цені»), у іншых жа калаж не прыўносіць блытаніну і толькі спрыяе раскрыццю аўтарскай думкі (раман Ю. Станкевіча «Пятая цэнтурыя, трыццаць другі катрэн», кніга М. Мартысевіч «Цмокі лятуць на нераст»). Выкарыстанне адзначаных постмадэрнісцкіх прыёмаў спрыяе адлюстраванню спецыфічнага бачання постмадэрністамі свету як хаосу, а таксама садзейнічае імкненню ў новай арыгінальнай форме закрануць найбольш актуальныя пытанні сучаснасці. Адыход ад класічнай мадэлі мастацтва, адмаўленне ад межаў і канонаў, новыя фокусы погляду, нестандартныя падыходы да справы – вось тыя асноўныя мэты, якія дасягаюцца пісьменнікамі пры ўжыванні фрагментарнасці, калажнасці, эклектызму, полістылістычнасці пры пабудове мастацкай рэальнасці. Пры гэтым такі спосаб адлюстравання рэчаіснасці ўласцівы не толькі пісьменнікам-постмадэрністам, але і творцам рэалістычнага кірунку, што сведчыць пра адмысловую культурную сітуацыю ў беларускім мастацтве слова мяжы тысячагоддзяў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Новейший философский словарь / под ред. А. А. Грицанова. – 2-е издание, перераб. и дополн. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1280 с.

2 Бабкоў, І. Адам Клакоцкі і ягоныя цені. Раман у дзесяці гісторыях / І. Бабкоў. – Мінск: «БАС», 2001. – 110 с.

3 Кісліцына Г. Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадигмы : навуковае выданне / Г. Кісліцына. – Мінск: Логвінаў, 2006. – 206 с.

4 Мартысевіч, М. Цмокі лятуць на нераст : эсэ ў вершах і прозе / М. Мартысевіч. – Мінск: Логвінаў, 2008. – 112 с.

5 Станкевіч, Ю. Апладненне ёлупа : раманы, аповесці, апавяданні / Ю. Станкевіч. – Мінск: Рэд. газ. «Настаўн. газ.», 2005. – 560 с.